

מטמוני מסתרים

אשר מצאתי בכה"י אשר בבתי עקד הספרים בברלין, לונדון ואוכספורד

אנ"י

חיים בראדי.

חוברת ראשונה.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער

תרנ"ד.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 478.

11371

מטמוני מגא אטבוב הרב החכם הגבול
והחוני תכלא המהולל ברוב התעמדות
בלה תהו צבב פירע' עיניאט ע

מזאת סבבא תרומ
המחבר

מטמוני מסתרים

אשר מצאתי בכה"י אשר בבתי עקד הספרים בברלין, לונדון ואוכספורד

אני

חיים בראדי.

חוברת ראשונה.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער

תרנ"ד.

תְּקוּן :

ראש דבר.

מבוא.

- א. מכתב ר' יוסף בן תנחום הירושלמי אל ר' דוד בן ריא בן רמב"ם ירדו.
- ב. מחברת מ"ה מספר המוסר לר' זכריה בן סעדיה אלצאהרי.
- ג. שני שירים לר' סעדיה בן יוסף המאוחר.
- ד. הקדמת ר' יצחק ב"ר שלמה בן אבי סהולה לפרושו על ס' שה"ש.

ראש דבר.

אמר חב"ר. בהיותי בקיץ העבר בבתי עה"ם הגדולים אשר בארץ אנגליה, נתתי את לבי לדרוש ולתור אחר שירי משוררינו הקדמונים, אשר בהם חשקה נפשי מאז והם שעשועי בכל עת ועדן, בעתות השמחה וזמירות המה לי ובעת יגון המה ינחמוני. ואולם בכל זאת לא הנחתי את ידי מהפש בחפש מחופש בכה"י אחר מאמרים יקרי הערך, אשר יפיצו אור בהיר על חיי עמנו בדורות שעברו, או על חיי החכמים, אשר רבות פעלו בימיהם להרמת קרן התורה והחכמה, והיום כמעט נשכחו כמת מלב ואבד זכרם המה. ואתן תודה לאלהי אבי, כי הצליח הפצתי בידי וכי נתן לי אוצרות חשך, ומטמוני מסתרים, מאמרים רבים, גדולים וטובים, אשר ישפחו לב כל דורשי החכמה כאשר שפחוני גם אותי במצאי אותם.

ואני הנה יש את נפשי להוציא את האוצרות, אשר הבאתי אתי, מחשך, ואת המטמונים מסתר אהלם, ולהודיע את טיבם בקהל רב. והנני נותן לפניכם היום, קוראים נכבדים, את החוברת הראשונה, אשר תכיל ארבעה מאמרים ומבוא. ובמבוא הזה אשר ערכתי, לא הלכתי בגדולות ונפלאות ממני, לא הרבתי לחקור ולדרוש, כ"א הודעתי בקצרה למי אלה המאמרים היוצאים לאור, מי אביהם ומי ילדם, וגם את מספר כה"י אשר מצאתי אותם בתוכו. וע"ד החכמים המובאים בהמאמרים הנדפסים בזה הודעתי ג"כ רק את הנחוץ לדעת, ועל הדברים אשר מצאתי בכ"י לא הוספתי פרושים ארוכים ותלי תלים של דרישות וחקירות עמוקות, והסתפקתי בהודעת הדברים ככתבם בתוספת הערות קצרות, ואת הנותר הנחתי להחכמים אשר בארץ המה: הרוצה לחקור יבא ויחקור, והרוצה לדרוש יבא וידרוש, ואוהבי הספרת יביעו לו תודה.

והיה אם ימצאו המאמרים, היוצאים בזה האורה, חן בעיני חכמי הלבב, או אז אנוסף ידי שנית להו"ל בחוברת שניה מאמרים יקרים מאשר נמצא אתי בילקושי.

ברלין, ר"ח אדר שני תרנ"ד.

מ ב א.

א. המאמר הראשון מארבעת המאמרים הנמצאים בחוברת הזאת הראשונה, הוא מכתב מר' יוסף בן תנחום הירושלמי אל ר' דוד בן ר' אברהם בן הרב הגדול ר' משה בן מיימון. אנכי מצאתי את המכתב הזה בשריד (Fragment) מספר אחד כתב יד אשר בכרימיש מוועאום⁽¹⁾, ואשר לא נודע עד היום מבטן מי יצאו הדברים הכתובים בו. אחר אשר שמתי את עיני על הכ"י ואקרא אותו מהחל עד כלה, מצאתי כי מחברו היה ר' יוסף הנזכר, ושמחתי על המציאה הזאת מאד מאד, יען כי לא נודע עוד עד היום, כי בן היה לר' תנחום המפורסם ע"י פרושיו לכה"ק וע"י ספר המלים אשר ערך, לבאר כל מלה קשה בתלמוד⁽²⁾, וכי הבן הזה היה אחד מחכמי הלשון בדורו. מספרו של ר' יוסף נמצא בכ"י הנ"ל⁽³⁾ השער הרביעי בשלמות, ומהשער השלישי והחמישי לא מצאתי רק שרידים. את מכתבו ערך ר"י לא חיו ולרעיו, ואולם רוב הנמצאים בכ"י אשר לפני ערוכים לידו ר' דוד הנזכר. למרות דרישה רבה ותקירה עמוקה בכ"י לא עלה בידי להציל דבר אמת אדות חיי ר' יוסף, ולא נודע לי רק כי היה חי במצרים, כאשר נראה ברור מהמכתב אשר אוציאתו האורה. ואולם יותר נודע לנו על דבר ידו ר"ד וגם ע"ד שני בניו, אברהם ושלמה. באחד מכה"י אשר ברומא⁽⁴⁾ כתוב לאמר: «ואני דוד נולדתי במצרים בליל רביעי בשבת בשלוש שעות מתחלת הלילה⁽⁵⁾» לחדש טבת שנת אתקל"ד לשטרות. ויולד בני ידי נפשי אברהם, יזכה למדה אבותי ויארץ ימים, בערב שבת כ"ד יום בחדש אלול בד' שעות⁽⁶⁾ ביום שנת אתקנ"ח והיא שנת חמשת אלפים ושבע לבריאת העולם, ונשאר מן השנה ביום לידתו ששה ימים היתה מילתו יום טוב שני של ראש השנה. ואחריו שלמה, יזכה ויארץ ימים, נולד לר' באחד בשבת בשעה ג' מן הלילה בחדש כסלו שנת אתק"ס לשטרות והיא שנת חמשת אלפים ותשעה לבריאת עולם. כאשר שמענו בזה כן נחזה גם בכ"י פאריז⁽⁸⁾ שרבינו דוד נולד בשנת אתקל"ד לשטרות שהיא שנת תתקפ"ג, ויש לנו לתת אמון לדברים האלה, יען כי מפי ר' דוד בעצמו יצאו וגם טעות סופר אין בזה, כי בשנת לידתו שני כ"י שוים, ועל פי שנים עדים יקום דבר. ויום לידתו חסר בכ"י רומי וגם בכ"י פאריש חסר מקצתו⁽⁹⁾ ואין לנו להגיה בעבורו

⁽¹⁾ קמנו: Or. 2588. ⁽²⁾ מוכן לצאת לאור ע"י הח' ר"א נויבואיר.

⁽³⁾ אחרי אשר הודעתני את תוצאות נסיעתי לראשי הח' הנכבדה «מקיצי נרדמים», הודיע הח' רא"א הרכבי, כי נמצא בסט. פ"ב ג"כ כ"י מר' יוסף זה בשם ערוגת הכושם, ואולי הוא הספר אשר בלונדון, ואולם לא אחליט דבר, יען לא הי' כ"י הפטרסבורגי לנגד עיני. ⁽⁴⁾ ראה בס' I codici ebraici della pia casa dei Neofiti in Roma מאת ידידי ה' Sacerdote, צד 35. ראה עוד בספרו של הח' רמז"ש על ההעתקות, צד 906 הערה 5. ⁽⁵⁾ היום חסר בזה. ⁽⁶⁾ בס' הנזכר: כ"ד והוא בל"ס טעות הדפוס. ⁽⁷⁾ שם בטעות: לו. ⁽⁸⁾ Jost, Annalen ח"א צד נ"ה; ב"ג בספרו מעשה נסים צד V. ⁽⁹⁾ ולדבריו כרמולי (Annalen)

את שנת לידתו, ולכתוב במקומו שנת אתקכ"ד (תתקע"ג), כאשר עשה ב"ג¹).
ואולם שנת מותו היתה או אתרכ"א לשטרות והיה חי פ"ז שנים, או שנת
אתרי"א והיו ימי שני חייו רק ע"ז שנים, ובדבר הזה בל"ס יש טעות בכ"י פאריש.

ר"ד ישב על כסא אברהם אביו והיה רופא המלך והיה גם לנגיד על
ישראל עד יום מותו²). חייו היו חיי צער ושבע כעם ומכאובים, יען מלשני
בסתר הכהו בלשון, ובס' יוחסין³) מספר, כי "היה מתפלל במערת הלל ושמאי
ויצאו מים ואז החרים למלשינים ובו ביום מתו ת"ק מלשינים מארץ מצרים
ואחר ב' חדשים נעקרו נשיהם ובניהם מהעולם". ואולי בעת ההוא גם לעזרה
לרשב"א ז"ל, אשר שלח את אחד מתלמידיו, שמשון בן מאיר, לקבץ על יד
כסף רב למען יתמוך את יד ר"ד כי מטה, ור' שמשון זה מספר לנו בעצמו
את הדבר הזה באמרו: "... כמו שהייתי שליח מצוה כשהלכתי לקסטיליה
ולנבארה וליתר הקהלות על ענין השר הנגיד בן בנו מהשר הגדול ר' משה,
וקבצתי לו עם כתב רכנו כה' אלפים נונדיניס⁴) (כסף⁵). גם מלחמה היתה
לו לר"ד בתרבות אנשים רעים וחטאים לד', בעלי ברית שלמה הקטן (פטיט),
אשר אמרו לשרוף את ספרי המאור הגדול רמב"ם, ור"ד כתת את רגליו וילך
לו לעכו, ושם קבלוהו ישרי הלב בסבר פנים יפות וחפצו עלה בידו להפר
עצת פטיט ואחות מרעהו, ולקלקל את מחשבתם⁶). לדברי בעל קורא הדורות⁷)
ובעל שם הגדולים⁸) חבר ר"ד מדרש על התורה וההפטרות "אשר קוראים בו
בכל שבת בהעלות המנחה לזכות את הרבים", ואולם כבר הוכיח הח'
מונק⁹) כי הספר הזה — אשר נמצא בכ"י גם בבעה"ם בברלין — לא מעט
ר"ד יצא, וראיותיו ברורות מאד וחזקות עד כי כל הרוחות שבעולם לא יזוּו
אותן ממקומן. — ר"ד היה נכבד מאד בעיני כל ידעי שמו. הרשב"א כתב
עליו "ואין בכל בית הרב והנגיד בן בנו חכים ואהוב ובעל ברית כמוני¹⁰);
ר' שמריה האיקרטי כתב לכבודו ארבעה שירים¹¹) וקהלת רומא שלחה
מכתב תנחומים לבני ר"ד, בשמעה כי מת אביהם¹²). ומתוכו נלמד כי
שמעו הטוב הלך למרחקים, ובכל מקום כבדוהו עד מאד.

ר' אברהם בנו דוד היה גם הוא אחד מהגדולים אשר בארץ, ואולם
שם אחיו ר' שלמה לא יצא לתהלה, ומעטים המה כותבי קורות הדורות
אשר יזכירוהו. —

שם) יישנו בכ"י פאריש, ואולם אין לסמוך על דבריו, אשר סותרים את דבריו ב"ג (במפרו הנ"ל, שם).
¹) מעשה נסים שם. ²) גרעטץ ח"ז צד 178; ב"ג, מעשה נסים צד X. ³) דפוס קראקא
דף קל"ב ע"א. ⁴) novenes, ראה צונץ, Zur Geschichte צד 558. ⁵) מנחת קנאות לר"א מרי
צד 138. ⁶) חמדה גנוזה צד 21; גרעטץ ח"ז צד 195. ⁷) הוצאת קאסל דף י"ד. ⁸) ח"א אות ד' סי' ד',
⁹) Jost, Annalen, III, 94. ¹⁰) מנחת קנאות הנ"ל צד 88. ¹¹) החלוץ ח"ב צד 25; והגם
כי לדעה גיגור שם, הכונה אל ר"ד בן ר' יהושע בן ר"א בן ר"ד בר"א ברמב"ם, אשר לכבודו
כתב ר' יוסף בן אלעזר הספרדי את פרושו על הראב"ע, הנקרא בשם צנפת פענח, הנה כבר כטל
את דעתו וזאת גרעטץ ח"ז צד 318. ¹²) חלק אחד מהמכתב הזה נדפס במעשה נסים לב"ג צד
XII והלאה.

ב. המאמר השני אשר אוציאהו האורה במחברת הזאת, הוא לר' זכריה בן סעדיה בן יעקב אלצאהרי. המחבר הזה לא נודע הוא לנו מתמול שלשום, ואני לא מצאתי עוד אדותיו דבר באחד הספרים הנדפסים, ואולם חשקה נפשי לדעתו, מאז מצאתי ממנו¹⁾ תוספת „לכתר המלכות“ אשר שר לנו המשורר הנשגב ר"ש בן גבירול ומאז ראיתי את שיריו באחד מכהי' המונחים בבעה"ס פה ברלין²⁾. ויהי בכאי אוכספורדה ואמצא שם ספר מחברות לר' זכריה שמה לבי שמתה גדולה עד מאד ואמהר לשים עיני עליו, ולחקור ולדרוש אולי אמצא בו דבר ע"ד ח"י מחברו. וזה אשר מצאתי: ר' זכריה אלצאהרי היה אחד מחכמי ארץ תימן בראשית המאה הרביעית להאלף השני. ³⁾ כבר בימי עלומיו שבע ר"ז מרורות ובהיותו כבן עשרים שנה⁴⁾ מוכרה היה לעזוב את ארץ מולדתו ולשום לדרך פעמיו למען בקש לו מנוח. ויסע זכריה הלך ונסוע מעיר לעיר וממדינה למדינה, ורגלו דרכה על ארץ הודו, הורמוז ובצרה, גם כחלב ובדמשק לא הרגיע, גם בצפת וטבריה וגם בציון וירושלים לא מצא מנוח לו, גם עד מצרים וכוש הגיע, ועד ארץ כשדים וארץ פרס בא — אך ישועה לא היתה לו, לזאת נאלץ היה לשוב לארצו ולמולדתו⁵⁾ ויגר בעיר צנעא, אשר היתה בעת ההיא אחת הערים הגדולות בארץ תימן⁶⁾, ימים רבים ושם „ריבץ תורה לפי כחו“. ר"ז היה חכם בחכמת התורה הכתובה והמסורה, ואולם גם בנסתרות היה לו עסק, כי הדרישה בת"ן היתה אז בארץ תימן בכל עצם תקפה ועזה. מדברי עצמו למדנו⁷⁾, כי לא חדל מלמד את דבר ד', לחברים מקשיבים לקולו, כי „העיר פרושי כמה אגדות סתומים“ וכי חבר שירים רבים וגם שלשה ספרים, הלא המה: ספר צדה לדרך על התורה, ספר הענק על המלות המשותפות (והלך בזה בדרך רמבי"ע), וס' המוסר. והנה משני הספרים הראשונים אשר הזכיר ר"ז לא נודע לנו עד מה. ואולם ספר המוסר נמצא בכ"י באוכספורד, וממנו העתקתי את המאמר הנדפס בזה (צד 20 והלאה).

¹⁾ במחזור צנעא כ"י, אשר ביד מורי הח' ר"א ברלינר.

²⁾ הכ"י כולל את הדיואן מהמשוררים אל שבזי (אב ובנו); גדלו הוא 8° ומספיו 589 ראה להלאה צד 11 הערה 6.

³⁾ בשנת שב"ט או מעט אחריה כתב את „ספר המוסר“, כאשר נראה להלאה.

⁴⁾ בן יאמר בס' המוסר (דף ק"ב. 5): „במה אתנחם מיגוני, וכמעט קט ואיני, ב מנעורו וגדלנו כאב, בימי הרפי דמעי נשאב, ובימי עלומי, נהפכו שמי, עד עשרים שנה, ונפשי מעונה, רמיש והלאה עצמה התלאה, בי הימים הדפוני, והמדברות דחפוני, והרעות אפפוני, ועד בלעי וק לא ירפני, עד סבותי...“. ואמרו „גדלנו כאב“ מוסב על היגון ור"ל, כי מנעורו גדלחו היגון כאב, ולא סר ממנו רגע.

⁵⁾ ראה דבריו להלאה צד 22 וכן יספר גם בספר המוסר דף ק"ט, ושם יאמר כי היה גם בפרס וארץ כשדים.

⁶⁾ ושניה לה היתה העיר תנעם, ויאמרו המושלים „כי מצנעא תצא תורה ודבר ד' מתנעם“. ראה אבן ספיר לר"ז ספיר ח"א צד ק"ו:

⁷⁾ ראה להלאה צד 22.

בהקדמתו לס' המוסר יודיענו ר"ז את הסבה, אשר הניעתה לחבר את ספרו, ויען כי דבריו יועילו אם רב ואם מעט לידעת קורות אחינו בארץ תימן, אמרתי להעתיקם פה:

„אמר הצעיר זכריה בן סעדיא בן יעקב אלצאהרי: הודות אל הסבה הראשונה, והמחשבה העליונה, הוא האל ית' הבורא עולמו יש מאין, אליו כל נברא ישא עין, מחויב וראוי להודות לו על כל מדה ומדה, אהללנו בתוך קהל ועדה, נשאני לבי לספר קצת מהקורות המגיעות אלינו, ומהצרות התוכפות אותנו, אנחנו רוב הקהל השוכנים במדינת צנעא, כמעט היינו כצאן אשר אין להם רועה, להודיע דור אחרון, אקרא אליהם בגרון, ותהי התחלת המאורעות, בגזרת תמים דעות, בשנת השכ"ה חנות אל אם קפץ באף רחמיו, לשארית נחלתו זעמיו, בשנה ההיא גבר הישמעאלי, על עם גומר והכה אותם בשלי, ואסר אותנו במאסרו למכמס⁽¹⁾, ועם כל זה נותנים המס, וכלתה פרוטה, והיינו באופל ועלטה, עד אשר קצתינו בחיים קצו, ומספר חדשיו חוצצו, עד ראש חדש אב משנת השכ"ט פזר אותנו בכל מגדל, העני והאביון והדל, ונהי בוכים ואוננים, נערים עם זקנים, מכובלים בכבלי ברזל, וכל עין בדמעתה תזל, מהם לעבודתם נמסרים, ומהם היה שוחן בבית האסורים, בעירום ורעב וצמא וחסר...⁽²⁾ תואבים, פורש אין להם, לשבור רעבון בטניהם, והצרים שמו אותותם אותות, כי ראו היקרים חבקו אשפתות, והרשום לכל סיג להבר (?), גוע מבלי יודע ואין קובר, וכדומן לאדמה היינו, ונהי כטמא כלנו, על צוארינו נרדפנו, יגענו ולא הונח לנו, כמעט אבדה תקותנו, ונכזבה תוחלתנו, ואין אוסף לחרפתנו. אחר זה אמרתי אני בלבי, ובמה אניה רוגזי ועצבי, ונשטה לא נותרה בי, ואקום לחזק נחשלי, ולהקים ברכי כושלי, והנם כרגע אובדים, וידי מעט כבדים, הוספתי והתאמצתי, ובלי כח עמדתי, ואכתוב לנפשי ספר, לכל מר נפש נמסר, קראתיו מכובד המאסר, ספר המוסר, להיות כל הקורא בו, בארשת שפתיו וניבו, לוקח לעצמו מוסר, מהקורות והתלאות שהגיעו אלינו, ברוב פשעינו ועונינו, ואז יתן אל לבו, להיות כעבד לפני רבו, ויפרוש פרשי יצרו ורכבו, וילכוד מצודתו להכחידנה, וחכם באהור ישבחנה, מלבד ידיעת הלשון הקדושה, הראויה להיות על לבנו חרושה, שגורה בכל פיות, בנויה לתלפיות, ואולי בזה תהיה למכתנו צרי, ועץ חיים עושה פרי, ואולם הכינותיו על פי שני אנשים זרים ממני, מרדכי הצידוני ואבנר בן חלק התימני, בעבור מנין שמותיהם כמניני⁽³⁾, והאלקים יהיה עם פי בהגיוני. — וחלקתי הספר ההוא למחברות, לענינים...⁽⁴⁾ לכל הקורות אותי, במאסרי ובגרותי⁽⁵⁾, בתוך בני עוני בדלותי, על פי שני האנשים הרשומים, הגלויים והנעלמים, להיות הדבר ערב לדורשיו, ונאה למבוקשיו, אחד מדבר והשני יענה, ליסד בתי הקינים והשירים, והאחד מירותיהם בונה, או דברי אגרת, לענינים טובים מזכרת,

⁽¹⁾ כ"ה בכ"י, ראה עזרא ב' כ"ז; ואולי צ"ל בזה: למרמס. ⁽²⁾ שורה שלמה חסרה בכ"י.
⁽³⁾ ר"ל: כמנין שמו, והחשבון אינו עולה יפה. ⁽⁴⁾ שורה אחת חסרה בכ"י. ⁽⁵⁾ בכ"י: בגירותי ובמאסר.

גולה וכתרת, לכבוד ולתפארת, כלם יהיו על פי שני האנשים הנבָרִים, המה הגבורים, לכל שיה ומליצה נודעים, ועל פיהם חונים ונוסעים, מודיעים נועם ידודתם, ואומץ חברתם, ומיטב אהבתם. וכבר קדמני [בוה הרב] (1) יהודה חריוו בספרו², על פי הימן האזרחי וחבר הקיני במאמרו, והוא למד מן החכם הישמעאלו אלהירי³ בעל המליצות הרמות, בין אחיו יפריא, ובאמת אין ערוך אליו, בשיחו ומהלליו, נחלי דבש נחליו. עבר הגבול בחידות ומליצות, ועדרי המשלים במעון ספרו רובצות, באור שכלו יהל ערבי. האמת יודע דרכו⁴, כי אין ערך כערכו, אמנם אמר החכם לבנו במלאת שפוק, איזה עשיר השמח בחלקו, והנה באתי עד הנה, להשיב את נפשי האנונה, במעט משבלי הלקט המתפרד מן המחברים, ואף כי אנכי לא איש דברים, אמנם אני נסמכתי על החכם הדובר בניבו, כל האומר שירה בעוהז זוכה ואומרה לעוהב⁵. על כן קדמתי כשיחי לפני האל ובתוך קהל ועדה אהללנו, ויעלוז לבי ומשירי אהודנו⁶.

היוצא לנו מן הדברים האלה הוא, כי ר"ז סבל תלאות רבות עד אין מספר, כי הובא במאסר וגם הגלה בראש הגולים אשר הגלו מצנעא בשנות השכ"ח—השכ"ט. גם בן דודו של ר"ז, סאלם אל שבזי⁶, יספר לנו דברים אחדים ע"ד הגזירות הרעות האלה בקינתו אשר נדפסה בס' אבן ספיר ח"א צד ק'. גם זה יודע לנו, כי ר"ז היה אוהב את השפה הקדושה בכל לבבו ובכל נפשו.

ספר המוסר כולל ארבעים וארבע מחברות, כתובות בשפה צחה וקלה, בתרזים ולא במשקל (Reimprosa), כדרך ר"י אלהריו במחברותיו. תוכן עניני המחברות נמצא בראש הספר. מדברי ר"ז במחברותיו יודעו לנו דברים רבים הנוגעים לקורות בני ישראל בארץ תימן, וגם ידיעות רבות ע"ד חכמים רבים יושבי הארץ הזאת נמצא בהנה.

משירי ר"ז נודעים לנו: (א) תוספת לשירו של רשביג הנודע בשם כתר מלכות. שירו של ר"ז מתחיל במלות: „ד' מי יגיע עד תכלית“ והוא נמצא בכ"י אשר בבית עה"ס למורי הח' ר"א ברלינר, כאשר הזכרתי למעלה. (ב) שירים שונים בדיואן אלשבזי (כ"י ברלין סי' 598) והם:

- 1) אחרו מועדי מנוחתי, צד 21
- 2) אי גבורתך ימין אל, צד 44
- 3) אכסוף לומר מי יראני, צד 10
- 4) אפטיר בשיר שפה ולשון צח, צד 3
- 5) לקראת פני שבת, צד 10
- 6) מתוק למצוף (?) ופנג, צד 7.

(1) ב' מלות האלה כתבתי ע"פ ההשערה. בכ"י הן מוטושמשות ולא יכלתי לקרא אותן.
(2) תחכמוני. (3) ואלהיריו גם הוא הלך רק בעקבות המליץ הישמעאלו אבו אלפצל אחמד אלהמדאני, ראה p. 68 Rückert, Makamen ובס' עשרה שערים להח' קעמפף ח"א צד XVI.
(4) „אמת“ בלשון זכר; ובכ"י נפל מעות וצ"ל „האמת יורה דרכו.“ (5) מאמרו בס' סנהדרין דף צ"א:
(6) דיואן של סאלם אלשבזי נמצא כבעה"ס בברלין (כ"י 8" סי' 395 וסי' 398) ובכרטיש מוועאום (סי' 4114 Or.) ובכ"י האחרון נמצא שם ספרו, והוא „הפץ חיים“, ובמ"א אוסיף לדבר אי"ה על

ג. כאשר בדקתי את הדיואן לסאלם אלשבזי (ראה לעיל צד 11 הערה 6) המונה בכ"י בברלין, מצאתי בו מלבד שירי ר"ז אלצאהרי שירים רבים למחבר אחד שמו "סעדיה בן יוסף", ואחרי אשר קראתי את כלם חויתי את דעתי (במאמר אדות ר' סעדי' גאון בתור פייטן, אשר שלחתי ליד ידי מו"ה צ. ד. גרינברגר) כי לא לר"ם גאון המה, וחצתי את משפטי זה מטעמים שונים. א) השירים האלה בנויים המה על המשקל, ואנחנו ידענו נאמנה, כי לא שר רס"ג שירים שקולים, כי כן העידו תלמידי מנחם (בתשובותיהם צד 27): "הלא רב סעדיה ד"ל יש לו כמה שירים וכמה חרוזים ולא נשקלו במשקל הערב והיתה בעת ההוא צעיר תלמידיו בכל שכל ובלשון הערב ומשקליה לא רחבת מבנית גדול מוריד, ולולא ראה הוא כי לא יתכן¹⁾ להביא משקל הערב ביהודית היה מקדמך ולא קדמתהו אבל ידע כי לא טוב הדבר ולא נכון לעשותו פן תשחת הלשון...". ותלמידי דונש לא השיבו ע"ז בתשובותיהם כי לא מצאו מענה; ב) רס"ג לא חתם את שמו בראשי החרוזים, רק פעם אחת בהקדמתו העברית לס' האגרון עשה כזאת, ושם חתם את שמו הערבי "סעדי בן יוסף" ולא "סעדיה"; ג) רס"ג לא היה לו עסק בה"ן ולא הכניס בשיריו את למודי המקובלים, אשר ברורו לא היו עוד כלל; ד) לשון השירים אשר לפנינו שונה מאד מלשון רס"ג בפיוטיו ושונה גם מלשון יתר הפייטנים הקדמונים. מכל אלה הטעמים ועוד מטעמים שונים אשר לא בארתים פה, החלטתי כי היה עוד ר' סעדיה בן יוסף אחר מלבד הגאון, אשר היה חי בתימן בזמן סאלם אלשבזי או זמן מה קודם לו, אך לא עלה בידי למצוא זכר לר' סעדיה בן יוסף השני אף אחרי החפוש והדרישה הרבה בכל הספרים הנדפסים.

ומה מאד שמח לבי במצאי במחברת ג' מספר המוסר לר"ז אלצאהרי²⁾ (בכ"י דף י"ט ע"ב והלאה) דברים יקרים ע"ד ר' סעדיה בן יוסף השני אשר בקשתיו ולא מצאתיו זה זמן רב! שמחתי על המציאה הזאת כמוצא שלל ומהרתי להעתיק לי את דברי ר"ז, ואלה הם:

"... ויתנחם אבנר וביגונות בחל, ויקחם ויעבירם את הנחל, וישאג שאגת אריה וקול שחל, ויאמר להם דעו כי אני אודיעכם סבת בכיי, בארץ עניי, זכרתי אדם גדול בארצנו, והוא עטרת ראשינו, קבץ המדות התמורות, ולו בהן עשר ידות, עם מיטב מהללים, ולו שם בגדולים, סעדיה בן יוסף, לכל החכמות מאסף, לו יד ושם בארבעה ועשרים, ובלעדיו איש את ידו ואת רגלו לא ירום, ובשאת סדרי משנה, בעל תבונה, ובשכלו טמון, חבור רבינו משה בן מיימון, והמאיר קצו נשית, פרוש רבינו סעדיה, וכאשר חברתו זכרתי, והעת אשר ממנו נפרדתי, אז בכיתי, ובימים אשר הייתי, בעורי, עליו אמרתי בשירי:

¹⁾ בכ"י היה כתוב: "ל"ו ראה הוא כי לא יתכן", והמולל הגיח: "ל"ו ראה הוא כי (לא) יתכן", ולי נראה יותר להגיה, כאשר הגחתי בפנים. ²⁾ ראה לעיל צד 9.

אֲשֶׁר נִמְתָּה וְהִרְקִיעַ שְׁחָקִים
כַּסְפִּירִים רָאִי מוֹצֵק חֲזָקִים
וּגְלָגְלִים יִסּוּכְבוּ בְלַכְתֶּם
וּגִשְׁם עַל פְּנֵי תַבַּל מְרִיקִים
וְאָרֶץ עַל בְּלִימָה הִיא תְלוּיָהּ
וְהַעֲמִיד כָּל אַפְסִיָּה וְהַקִּים.
וּבַחַר לוֹ בִּישְׂרָאֵל סְגוּלָה.
לְמַעַן כִּי בְרִית בְּרַת לְהַקִּים.
אֲשֶׁר עָשָׂה כַּמְצָרִים פְּלֹאוֹת
וַיִּסַּד עֵץ בְּפִי עוֹלָלִים וַיּוֹנְקִים.
וְהַנְחִיל דַּת וְתוֹשִׁיָה בְּסִנִּי
לְיִשְׂרָאֵל, בְּקוֹלוֹת עֵם בְּרִיקִים.
תְּמִימָה הִיא, מְשִׁיבָה לְנַפְשוֹת,
כְּרוֹב עֵדוֹת מְשַׁפְּטִים וְחַקִּים,
וְחֲנֹן כֹּה יַחֲדִים הַשְּׂרִידִים,
פְּשִׁטָּה, וְסוּדוֹת הַעֲמוּקִים.
גֵּאוֹן הַדּוֹר סַעֲדִיָּה בֶן יְהוֹסֵף,
שְׁמוֹעַתוֹ מַעֲיֵדָה בְּשׁוֹקִים,
גְּבוּרָתוֹ בְּאַרְבַּעָה וְעֶשְׂרִים
וְדַקְדוּקָם, בְּלָבוּ הֵם חֲקוּקִים,
שְׁמוֹ נוֹדַע בְּטוֹב מִשָּׂא וּמִתָּן
וּמִבֵּין הוּא לְאַרְבַּעָה פְּרָקִים,
וְלוֹ מִשְׁרָה וּמוֹסַר וְעִנּוּה,
וְתוֹכְחוֹת בְּפִיו כִּמָּה מִתּוֹקִים!
וְעַל זֹאת מְלֹאכֵי חֵן חוֹפְפוֹהוּ
וְעָרְבוּ לוֹ לְשִׁמְרוֹ מְנַזְקִים,
לְדַעְתּוֹ מֵאַסֶּה נַפְשׁוֹ בְּרִשָּׁע
וּמִדּוֹת הָאֵמֶת אֲצִלוֹ הַשׁוֹקִים,
וּמִדְּבָשׁוֹ יִקְבְּיֵנוּ מִשִּׁיקִים
וּמִשְׁכָּלוֹ מְזוּוֹיֵנוּ מִפִּיקִים,
וְכָל הַשׁוֹאֲבִים מִיְמֵי מִקְרוֹ
חֲסִידִים הֵם וּמְכַל הַטָּא מְנַזְקִים.

(¹) כ"ה בכ"ו, ואולי צ"ל: הוא תלמוד. (²) בדברי תורה.

ובו לבש זמן עדיו והאיר
 פני תבל כשושנת עמקים.
 וכמה סכבו על חוג ארחיו
 ונלאו מלהשיגו ענקים.
 ונלאיתי להשיג קץ שבחו.
 וכחותי ורעיוני רחוקים.
 ואם לקחו מיודעיו לחלק
 באהבתו — ולי תשעה חלקים.
 ונפשי תערוג לדבש לשונו
 כאיל תערוג אל האפיקים.
 כאישון ינצרתו האלהים
 אשר יִרְהָ לְאֶבֶן הָאֲרָקִים.
 ואודה אל אשר האיר לעמו
 במורה טוב. להציל העשוקים.
 ואתחנן למול ביתו בכל לב
 בנפש קוראה ממעמקים.
 אקוה לחזות משכן דבירו
 אשר נטה והרקיע שחקים.

אלה הם דברי ר"ז אלצהארי ע"ד ר' סעדיה בן יוסף השני, ומהם יודע
 לנו, כי ר"ם זה היה אחד מחכמי תימן הגדולים וכי חי בזמנו של ר"ז, ר"ל
 בראשית המאה הרביעית להאלף הששי. ר"ז לא הגדיל את ערך ר"ם בתור
 משורר, ובאמת שיריו הם בלתי נעלים ונשגבים, וגם אינם מובנים היטב,
 יען הכנים בהם דעות המקובלים וסודותיהם המכוסות באפל וערפל חתולתם.
 מר"ם מצאתי בכ"י ברלין הנוכר את השירים האלה :

- (1) אבדה אסבה אלמעבור (עברי ועברי), צד 71.
- (2) אשאל לנורא, עונה לעמו בצרה (עברי ועברי), צד 74.
- (3) יום אזכרה רעי לבי מאד חשק (עברי) צד 29.
- (4) לבי לעלמה אהובה (עברי) צד 55.
- (5) לנר ולבשמים נפשי מיחלה (עברי) צד 10.
- (6) סלאם אלהה באלהאני (עברי) צד 65.
- (7) שמש בגבעון דום (עברי) צד 33.
- (8) ששתי בעלמה זכה טהורה (עברי ועברי) צד 75.

מכל אלה בררתי את הסי' 4 ואת הסי' 5 והדפסתי אותם בחוברת הזאת,
 למען יִדְעוּ ע"י דרכי ר"ם בן יוסף זה בשיריו. —

ד. המאמר הרביעי הוא: הקדמת ר' יצחק בן שלמה בן אבי סהולה¹ לפרושו על שה"ש. הוא ר' יצחק, אשר חבר את הספר משל הקדמוני, הנדפס זה פעמים רבות, ואשר כבר הרבו לדבר אודותיו: רי"ל דוקס במה"ע *Isr. Annalen* שנה ראשונה (1839) צד 131; רמ"ש בספרו *Manna* צד 113 וברשימתו הגדולה צד 1150 והלאה; סאלפילד בספרו על הפרושים לס' שה"ש² צד 106 והלאה. רי"צ נולד בשנת 1244, כאשר הוכיח רמ"ש ברשימתו צד 1150 וכן כתבו גם רי"ל דוקס³ וסאלפילד⁴. אולם בשנת מותו של ר"י נחלקו הדעות. הח' וואלף בספרו ח"ג צד 617 כתב, שר"י מת בשנת 1259, ואולם לדעת ר' משה זכותא⁵ ר"ד גאנו⁶ ור' יוסף בן צדיק⁷ מת בשנת 1268, ואחריהם נמשך החכם די רוססי⁸. ואולם זה וזה לא יתכן, והאלהים יודע.

את פרושו על שה"ש כתב ר"י בהיותו בן ארבעים שנה, והוא היה אז גר בארץ נכריה, כנראה ברור מהקדמתו. את ההקדמה הזאת הזכירו כבר כותבי הדורות, והח' ניבואיר הדפים דברים אחדים ממנה ברשימתו לכה"י אשר באוכספורד 343. ואולם בשלמותה לא יצאה עוד לאור בלתי היום⁹. מלבד שני ספריו הנזכרים, כתב רי"צ סהולה גם פרוש לס' איוב, והוא נמצא באוכספורד, כ"י רד"א סימן 221 בתבנית פוליו. —

---

¹ וואלף בספרו ח"א צד 673 כתב: סגולה, ואחריו נמשך גייגה, מלא חפנים צד 18, ואולם הנכון הוא: סהולה, והוא בנוי ערבי להשם העברי יצחק או שמחה, ראה רמ"ש *Manna* צד 113 בהערה; Catal. Bodl. צד 1150. ² Salfeld, Das Hohelied Salo- mos, Berlin 1879. ³ *Isr. Annalen* משנת 1839 צד 131. ⁴ בספרו הנוכח צד 106. ⁵ יוחסין, דפוס אמשט. דף ק'. ⁶ צמח דוד דפוס פפד"מ תנ"ב דף מ': ⁷ סדר החכמים וקורות הימים להח' ניבואיר צד 96. ⁸ באוצר המלים ההיסטורי (Hist. Wörterb.) העתקת האמבורגר צד 288, ושם נקרא רי"צ בשם Saholi וזה טעות. ⁹ את ההקדמה העתקתי באוכספורד מתוך כ"י רד"א סי' 221 דף ל"ז ע"ב—ל"ח ע"א.

א.

מכתב ר' יוסף בן תנחום הירושלמי אל ר' דוד בן אברהם בן רמב"ם ידירי¹).
 וכתב אלי אלנגיד ר' דויד ש"י²) ענד סמע(א)ה באתגאהה אלי מצר בעד
 גיבתה ענהא פי ענה מדח סני³):

עתה אקום	יאמר פודה	את ישראל	מצרותם
לשיב מלכות	בית דויד ול-	הושיב בניו	על כסאותם
עוד לא תועים	יהיו רועים	לדחות עמי	ולזרותם
עוד לא ידאב	לבם כי עב-	די דויד הוא	ירעה אותם.

צעיר העברים יוסף בן הרב תנחום הירושלמי יכפול שלומי
 שבעתים, ישתחוה ממקומו על אפים, לפני גג"ק יצת"ם⁴, ראש ראשי התעודה,
 ונגיד ישראל ויהודה, עמוד התורה, ושמש האורה, הרב הנדר, הגביר הנאדר,
 הנשאר מגודרי הפרץ שריד, ועל עם ר'...⁵, מ"ו ואדונינו דויד, גבירנו
 ונסיכנו, ונשיא אלהים בתוכנו, אשר דרך רצון צורו דרך, וקשת המזמה
 במלחמת החכמה דרך, וכל איש [תב]ונה מברכתו יבורך, ולחם תושיה לכל
 שואל ערך, המלא מחמדים ברו דופי, כליל חכמה ומכלל יופי,

גבר לכר חמדה יקרה אספה	נפשו והיא לנתיב אמת משכלת
ושדי תבונה מימי ילדות עדן	ינקה וגזרה כל תחי נגמלת
עד קוראיו דויד לענותו בעת	שמעו דבריו אמרו קהלת.

עדה מעדי הענוה, לזית חן יקרה ונאוה, וישימה בלבו שכונה ונוה,
 וכל משכיל ממנו ילמד ולקנות מדותיו יתעורר, כאשר אמר המשורר⁶):

ענוה עד מאד יקרה ומעלתה מהודרת לכבי בה דבוק תמיד
 הכי האות עלי טובה והוד יפיה היותה סות וחלק לגביר דויד,

¹ ראה לעיל צד 7 ² שמרהו צורו.
³ וכתב אל הנגיד ר' דוד ש"י בשמעו כי שם פניו מצרימה אחרי אשר היה רחוק ממנה
 בענה (שם מקום בתימן? ע' בספר המלים הגיאוגראפי להח' Jacut ח"ג צד 787) כמה שנים.
⁴ ר"ת אשר לא אוכל לבאר אותם, ואולי ר"ל: גאון גדולת קדשו ישמרהו צורו תרוכס מלכותו.
⁵ חסרה מלה אחת בכ"י.
⁶ והוא הכותב בעצמו.

ולפני המודיו¹ השרים היקרים, והחכמים הנאדרים, אוספי המהללים, שני המאורות הגדולים, בראשם כגמ'ו² אברהם איש החמודות, וארון התעודות, הבוחר בחסידות, העודה מהדרה הנזר והעדות, רב הפעלים, אשר במהללו אמרו המושלים:

בְּקֶרֶב תְּבוֹנוֹת אִם זִרְעוּ יַחְשׁוּף, יחלוש בחרבות מאמרו כל ענק
כִּי הֵם עָלֵי רֹאשׁ כָּל מַתִּי שֶׁכֵּל לְצִיץ יקר ועל צואר מתי חכמה ענק

ואחיו כגמ'ו שלמה, יתמיד האל שלומו, נצר השררה, וחומר התפארה, אשר נטעו התבונה בלבו נטע, ומפרי עץ הדעת אכל ושבע, ובשכלו אל עץ החיים נגע, וכל אשר ידרשנו ולהתעד³ במתק נאמו ויבשנו, בית אל ימצאנו,

בְּמַלְחַמַת מִזְמוֹת מֵאֵוִין וכתרי הוד ושכל טוב בזוזיו⁴
וקנה כל בני חורים לעבדיו⁵ בצוף לקחו וחסדו לא בזוזיו

האל ימלא משאלותם, ויארך בטוב ימותם, ובנעימים שנותם, וישמר מהרה בחברתם, הנשמות הנשמות מחלי פרידתם. ואפשר נספר לפני אדוננו, כי נדודכם התרוד רעיונינו, ויעזבנו נסים ממוקש למוקש, ואין דורש ואין מבקש, וכל איש במדבר אולתו תועה, כצאן אשר אין להם רועה, כי נסעת ותעזבנו ללצון, ולא הודעת על מי נמשת מעט הצאן, הבריוה⁶ ברוה תבעט, וכבוד הכבודה בעיני הנקלה ימעט, ויצאו האילים המתחבאים מפחד הארי, וינגחו נחשלי הצאן בחרי, וירבו בשתי הערים, השוררים והמורים, אך כמוך לא ישים לבו לאלה הדברים, כי כל משכיל ידע שהמעלה הגדולה היום לשמש, אחרי אשר ערבה אמש⁷, ומעת שם אדוננו מגמתו למצרים הוכו כלם...⁸ ברבים, ויפול המחנה וינוס המולך, ובהבל בא ובחשך ילך, וכמעט נמס לבם כדונג, ויהיה כקנה רצוף ברוח סערה יתמוגג, בעת אשר נחלי הששונות שטפו, ורגלי היגונות נדחפו, וצבאות

(1) על הוראת המלה הזאת במוכן בן כבר השבילו לדבר הח' צונץ בספרו על הפיוטים צד 427 והח' ר"ד קויפמאן במה"ע החדשי מאנאצין חלק ט' צד 38.
(2) כבוד גדולת קדושת מורנו ורבנו.
(3) ולהסעד?

(4) ע"ד המלה הזאת כתב לי הח' ר"ד קויפמאן ב"י לאמרו: „בזוזיו ר"ל הם המזת והשלל אשר ישליל במלחמתו, כי גם אויביו ישלים אתו עד שיכתורוהו ככל הכתרים וימצא שכל טוב בעיני האנשים עד שיתמכרו לו לעבדים בלי מקנה וקנין בזוזים ובכסף, כ"א לקוחים כהוד לקחו ובצוף אמרו המתוקים“.

(5) הוא נגד המושקל, ואולי צ"ל לעבדיו בעבור המשקל.

(6) לדעת הח' רד"ק הנו' צ"ל: חבריה (יחזקאל ל"ד ב') והטעות נולד ע"י כפל תי"ד בכתיבת ברייה.

(7) וכן אמרו המושלים: אין האור נכר אלא מתוך החושך.

(8) חסרה מלה אחת בכ"י.

השמתות גברו, ופזורי הגילות נחברו, בהגיע הבשורות, המאירות כמאורות, לפקוח עינים עורות, אשר פצחו לפניהם הגבעות רנה, ותהיה לארץ בהם אחרי בלותה עדנה, וישישו נככי תהומות, וירקדו צבאות מרומות, וויבילו לרוחות מנוחות, ולטוהות שובע שמחות, וירפאו הנפשות האנושות, ויהלימו הגופות הנגופות, ד' יתן אומר המבשרות צבא רב, בהגיע הגאון הרב, אור מזרח ומערב, אשר זכרו לכל חיד יערב, וחסדו מגדל עז ביום קרב, וצל סלע ביום הורב ושרב, יורש התכונות, ומעין האמונות, וסגלת המלכים והמדינות, למען אשר בשמו כמאד צבאות החכמה יצבאו, ודגלי המזמה יתנשאו, והמשוטטים ברחקו לבקש את דבר ד' ולא ימצאו, לא ירעבו ולא יצמאו, כי קול יעביר כמאז במצרים, הוי כל צמא לכו למים, ויפרוש לחם התעודה, לקהלות ישראל ויהודה, וישלח בציות, מעינות נטיות, וישום מגדלי התושיות, בנויים לתלפיות, על כן התבשרו בבאו הקהלות, ונמלאה הארץ תהלות, עד העץ שבה לצורו יתנה, וכפיים מקור יענה, ופלגי יאור יתהללו, ואגמיו יתגדלו, ופורשי מכמורת אחרי אומללו, פניהם בשמחה יצהלו, וקנה וסוף אשר קמלו, לעולם לא ישלחו, כי הגביר פישון מימיו, והפיץ גלו זרמיו, לחקבול פני נגיד מִקְנָנו, ולהדמות לרוחב לבבו ובינו, ולנדבת ימינו, כפי יכולתו ואונו, לדעתו כי יקרה חכמתו הג[דולה, עד] ⁽¹⁾ ארץ החוילה, וטמו פנינו לקחה ואמרותיה, מטורי בדולחה ומרגליו ⁽²⁾, על כן יחושו נתליו, ויתרוצצו גליו, לחנות בגבוליו, ולנשוך מדרך רגליו, ולהתעדן בזוהר הדרתו ולהתברך בכרכתו, ואף כי הע... ⁽³⁾ נדודו, ונפרדו ששונותם לפירויה, תזום עמו מעיל שמחה, ונסו יגון ואנחה, ויתבשרו ברבות כבודם, ותרם על הזמן ידם, ובו... ⁽⁴⁾ אנהנו עבדיו, ומקנת חסדיו, השכורים ביין ⁽⁵⁾ דודיו, כי לנו בשמחה הזאת עשר ידות, והיה רצוננו, ומחשבת רעיונינו, בכל רגע ועונה, להיות ממקבילי הודך ראשונת, ומקוראי שלומם בלבבם, מפייהם ולא מפי כתבם ⁽⁶⁾, אך ברוב עניינו, עצרנו תליינו, מלמלאות מאויינו, והנה פני אדוננו הקבלתי, במנחה מבית נכותו שללתי, ואם נואלתי, ולעשות הסכלתי, כי חעליתי נרות סעיפים תמהים ⁽⁷⁾, לפני אוריו הנגוהים, אדוננו חכם כמלאך האלהים, וענותו תעביר על מדותיו ויטחול על כבודו, ויתנהג עמי במדת החסידות, וידיני בדין הידידות, והאל ישום מטה עורך פורת, ושמש כבודך לעולם זוהר, ושלומוך עורך וסודת, עד בלי ירת אמן. —

⁽¹⁾ כן נ"ל להשלים החסר בכ"י.

⁽²⁾ מרגלותיה? ⁽³⁾ חסר בכ"י והח' ר"ד קויפמאן כתב לי: אולי יש להשלים הכרע הכרועם.

⁽⁴⁾ חסר בכ"י.

⁽⁵⁾ צ"ל: מיין לפי מליצת הכתוב ושכרת ולא מיין (ישעי' ג"א כ"א); ואולם מליצי ספר

סכמו את הפעל שכר אל שם ע"ו ב' השמוש, כמו שכ' ר"ה בתוכחתו: ימי האדם צבא: כ"יין בוער שכרתי. —

⁽⁶⁾ לשון חכמו"ל; ראה גטין ע"א.

⁽⁷⁾ במליצה הזאת כבר השתמש רשב"ג בשירו: שאלוני סעיף התמהים לעבור.

מחברת מ"ה מספר המוסר לר' זכריה בן סעדיה אלצאהרי¹.

אמר מרדכי הצידוני, בראותי ימי קלו מני רץ, ויגוני בקרבי הגבול
 פרץ, ומרי שיחי לחכי נמרץ, אז אמרתי הנה לשלום מר לי מר, ולבי נמס
 ומעי בקרבי המרמר², בזכרי יום הדין יום חשך רע ומר, הוא יום הקפדה³,
 וקרבו ימי השילום ימי הפקודה, ויום השמן והרוח, בית אבנים יחזה, כל
 עצמותי אחוז שער ותלחלה, פח ופחד ובהלה, ורעיוני אחזתם רערה, ושנתי
 ממני נדרה, וכמעט הייתי מאכל לעם לציים, לולא האמנתי לראות בטוב
 השם בארץ החיים, אז ידעתי כי דורי נסע ונגלה⁴ מבין אחי, לבית מועד
 לכל חי, אמנם סרעפי בקרבי יעצוני, וכליותי בלילי יסרוני, כי אין מי שיבא
 אחרי, לספר בשבחי, וימרה על שחין לבי ויחי, ולא רע וחבר ידאג לקשי
 יומי, ולא בן ממלא מקומי, על זאת בשרי עליו יכאב, ונפשי עליו תדאב, בן
 חכם ישמח אב, ולבי יחיל בקרבי, ונשמה לא נותרה בי, ומי יחזק נחשלי,
 ואימות מות נפלו עלי, וסוף ים הדאגות חבוש לראשי⁵, וכמעט שכנה דומה
 נפשי, כל ימותי ועיני כלות, ועל משכבי בלילות, ורעיוני עומדים בין שני
 הסעפים, נרפים הם נרפים, אם אדברה נגלו אשמי, והחרשתי בלו עצמי⁶,
 ואצא חוץ לעיר למצוא לנפשי נחת, מן האש אשר בקרבי מתלקחת, ואשב
 תחת אחד השיחים, להמציא רפואה לצנים פחים, והנה איש ראיתו מרחוק,
 הולך לתומו לבלי חוק, והזמן כפף קומתו, מתהלך במדבר על משענתו,
 ובידו אגרת, רצופה בדר וסוחרת, במהלכו מביט אליה, חופף בבגדו עליה,
 מתבונן לכוון מליה, וישב בדרכו עיף ויגע, כאיש אשר לא יודע, ואני בכל
 ימי אוהב הרע, וארוץ לעמתו לראות עמלו וטרחו, להגיד לאדם מה שיחוו
 ובהגיעו כמעט ראתה עיני, והנה הוא אבנר בן חלק התי מני, ויעמוד
 לכבודי בלי כח האיש הנאהב, ואחי כאיש אשר מצא כלי זהב, וישקני מנשיקות
 פיהו, ואני תבקתיהו, אמצתיהו אף עזרתיהו, ואדרוש לשלומו, ואיך שנה זמן

¹ ראה לעיל צד 1.

² כ"ה בכ"י, וצ"ל: המרמר.

³ מלשון: קפדתי כאורג חיי (ישעיה' ל"ט ו"ב).

⁴ מליצת הכתוב בישיעה ל"ח, ו"ב.

⁵ עפ"י מליצת הכתוב ביונה ב' ו'.

⁶ דומה לזה יאמר ר' שם טוב ארדוטיאל בוידוי "רבנו ש"ע בראותי כחורתי

סר הלם": כי החרשתי בלו עצמי, ואדברה נגלו אשמי" (מהזור קטן כמנהג תלמסאן, ליוורנו תרכ"א, צד ר"ה).

את טעמו, ומאין מוצאו, ואנה מובאו. ויגד לי אדותיו וקורותיו, ונגליו וסודותיו, כי לימים שלח אליו נער צעיר לימים, מבני הרמים, שאלות וקושיות, על יסוד החכמה בנויות, וישב עליהם תשובות מאליפות מרובבות, כעדר הקצובות, ושמו אברהם בן זכריה הלוי, ולא השלכתיו אחרי גוי, לבלתי שלוח אליו אגרת שלומים, מספרת שבהיו העצומים, ביד אורחת ישמעאלים, ובמקום ההוא עתידים יורדים ועולים, ואני מייחל בעת ההיא לבואם, או לראשם ונשיאם. ואומר לו בחיידך, הראיני צחות לשונך, ורוחב עניינך, במהלל החכם ההוא, ואף כי לא ידעתיהו, ויראני מתק לשונו, ומקנהו וקנינו, ויאמר לי לשון צח ואם אני איש נכאה, אפס קצחו תראה וכלו לא תראה, וארא העולה במחשבו, והאבן היקרה החצובה ממחצבו, והנה כתוב בו:

כרם היה לידידי בחדרי משכיות לעיוני¹ לבבו, וכר נרחב ירוצון בו כוסי סרעפי כתבו, ויעוקהו ויסקלהו ויטעהו שורק וגם יקב חצב בו, והשקהו מטורי מעייני תהלותיו, עד הפריחו שריגיו והבשילו אשכולותיו, ויף בגדלו, ועצם במהללו, כי רב חילו, כי אוון מלין תבחן וחיד אוכל יטעם לו, וישלה אלי תשורה ממתק פרי מגדיו, לפי רוב חסדיו, ואוכל ממנו לפי דרכי, והנה פרו מתוק לחכי, אז ידעתי כי מעץ החיים נוטעו, ומן הגן הקדמון קבעו (?), ואבין בשלוח ההוא מכל סביבו, יסובו עליו רביו², כי המבוקש להוציא ממנו יין המשומר בענביו, אז פורה דרכתי לבדו, והנה כביר מצאה ידי, יין טוב לשותיו, נודע בעמים פעולותיו, משמח אלהים ואנשים, כי הוא קדש קדשים, ואני כמתנצל להקל מעלי ולא להתמיר, כי השארתי שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, יונם לא יצא כל כחו, להגיד לאדם מה שיחו, הוא האדם הבחור צעיר לימים, גבור בתורה כזקן מופלג בא בימים, הבקי בחדרי העיון בספרי הקדש, אשר בטרם יצא מרחם נתקדש, אברהם בן זכריה הלוי, אשר הבינו וחכמו הנותן בינה לשכוי, ירבו כמותו בישראל, עד יבא משיח צדקנו הנקרא שמו עמנואל, אז יבקע כשחר אוריגו, ובצפיתנו צפינו אל איש עומד בין ההדסים, ומלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים, והנה העבד הצעיר זכריה בן סעדיה בן יעקב מעיר ריה תפוחיך, ומריח ריח מרקחיך, ומרבה שבחיך, ששאבת ושאלת כענין, ברוב בנין ורוב מנין, ויפה קרית, ויפה שנית, ויאות הקשית, יהי רצון מלפני אלהי השמים, להרבות גדולתך, ולהוסיף על תהלתך, ותכמתך תרבה, ונרך לא יכבה, ושלום עליך ועל כל הנלוים אליך, ועל בני גילך השבעים תמונתך.

אמר מרדכי הצירוני, בראותי אגרת אבנר ומהללו, בשבח הנזכר ומעללו, כמעט נטיו רגלי, אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי, ובעל דברים הגיע אלי, יסיר מלבי תרועה ושברים, ולא אהיה נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים, ואגיד לאבנר איך לבני מבעיר, וסבת צאתי מן העיר, ויבכה בכי מר, ואני לבכיו בשרי סמר, ולבי ח[מ]רמר. ויאמר לי ואיך לא אבוש ואכלם,

¹ כ"ה ככ"ו ואולי צ"ל: רעיוני.

² ט"ט מליצת הכתוב איוב ט"ז י"ג.

לקנות עליך ועורך בחיים, והרפתי זאת יגידו באיים, ואומר לו: החרפה הגדולה לאדם השלם בשכבו, אם לא יסופר בין בני עמו הדרו ומושב, ואיך היה תפארתו בחייו ומצבו, יהיה ככלי אין חפץ בו. בזכרי לזאת בחושי¹, אהזוני בני מררי מחלי [ומושי]², ותהי לחרפות לי, ואם לא תקים יריעותי, לספר בטובותי, מי הוא אשר יעמוד להציל נפשי מיד שאול, ואדעה כי אין זולתך לגאול. אכן אבקש ממעלת כבודך, והדרך והודך, להיות הקינה המחוברת, על לשון בני מדוברת, יתכבדו בה לעיני בני עמי להחבירום, כל רואיהם יכירום. ויאמר אבנר הנני אספרה כפי צחות לשוני, ואם בשת פני כסתני, ואומר אוי לי, בקינתי מבעי לי³.

הרי תימן אל טל זאל מטר עליכם, מדוע אתם תעיוז פניכם, להוציא פרי טובכם, גפן ותאנה ורמון, עם בראש תדהר ולוו וערמון, וכל פרי תנובה, ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה, הלא ידעתם כי שמשנו קדר, וירחנו לא תואר לו ולא הדר, וכוכבינו אספו נהם, וכל איש על פני אדמתנו נדהם, וכל עצי השדה עלינו עולפה, כי המות הממנו אכלנו בכל פה, עד כי הידים רפות, והרגלים בהרי נשף מתננפות, והעשתונות מטרפות, והאזנים תצילנה עד נחרשו, והעינים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו, והעצמות התקלקלו, והברכים התדלדלו, וחללה בכל מתנים, ופיק ברכים, ובכל ראש קרחה, וכל זקן גרועה, וכל כתף מרוטה, וארצינו לא נרפאו שבריה כי מטה, ושמינו הקדירו מאורותיו, והגידו בעמים על-לותיו, וכל פנים השך משחור תארו, והזמן דבק ניגונו והרחיק שירו, והלבבות כדונג נמסו, והששונות מבני אדם פסו, ובתי השמחה נשסו, ונאסף כל שמחה וגיל, ומחגורת שק תחת פתיגיל, והשלום רחק, והיגון דחק, ונגשו יגון ואנחה, וערבה כל שמחה, והמספד שוכן על מפרציו, וכל גבר ידיו על תלציו, על אסיפת אבינו, רכבנו ופרשנו, מדרכי הצידוני, על פני חברו אבנר בן חלק התימני, הוא היה גבור בענקים, במלחמת ד' רעיוני ירוצון כברקים, סכב כל גלילות חודו והורמוז ובצרה, להבדיל בין החומר ובין הצורה, ולכד במחשבתו כל חומה בצורה, ועבר בארצות בבל וחלב ודמשק, ולימודו בדרכו לא פסק, והגיע לגליל העליון עיר צפת וטבריה, וכל ארץ ישראל עד ציון וירושלם הבנויה, וראה חכמיה, וראשי ישיבות, וקברי האבות, לידע דעת כל אחד מהם לא ישובות, ורכב אניות, ועבר בציות, ונפשו מתהלכת בין החיות, להשיב הצדק היושר והתום, ובעד כל אדם יחתום, והגיע למצרים וכוש, בקנינים ורכוש, וחתם בארצו ארץ התימן, כפועל ואומן, וישב בין עם לא אלמן, וריבץ תורה כפי כחו, בכל משכנות מבטחו, והשקה אחרים מיין רקחו, בדברי הקבלה, היתה לו דרך סלולה, ישב שם ימים ושנים, עם חברים מקשיבים דשנים ורעננים, עד יום גלות הארץ למגדלות, בגזרת אשר לו נתבנו עלילות,

¹ בחילי?

² ר' ש"ט אידוטיאל בירדו הנ"ל (שם ר"ו) יאמר: „לכן אם רב פשעי ומעלי, ראה עני ועמלי, בני מררי מחלי“.

³ לשון חכמו"ל בכרכות ד' ע"ב. „מומור לדוד קינה לדוד מבעי ליה“.

קרוב לארבעים שנה ישב שם, קבץ כמה מיני חכמות זעיר שם זעיר שם, וכמה חמדת משכיות, מהררי נמרים וממעונות אריות, והעיר פרושי כמה אגדות סתומים, סגורים וחתומים, ולו יד ושם במקרא, הבין כל סברא, והתמיד וכרע על ברך, וחיבר על התורה ספר צדה לדרך, ולו עז ותושיה בשירים המפוארים, על כמה אופנים מסודרים, ובפי כל אדם יעידון יגידון, למען תדעון שדון, וכמה קינים חבר על כל אדם שלם וישר לפי כבודו, כי כביר מצאה ידו, והענק שהבר על כל מלה משותפת, מתוק מצוף ומנופת, ולו ספר המוסר והתכמה, לנער דעת ומזמה, וקבע עתים לתורה, כחשיכה כאורה, נהג כשורה, לא תעבור עליו לילה, חוזרת הלילה, מבלי הגיון לא ינוח, אל אשר יהיה שמה הרוח, ועם כל אלה היראה אומנתו, והענוה מודעתו, והחסידות מצנפתו, והשאיר אחריו ברכה, לרגל המלאכה, בנים עשרה, צועקים עליו מרה, עונים ואומרים אוי לנו, כי נשבה ממנו, ארון הברית, לא הניח לנו שארית, ישב במנוחות שאננות, ועזב אותנו לענות, יושב בין ההרסים, ואנחנו באש המסים. הלך למנוחות, ועזב אותנו לאנחות, אהה ואוי ואבוי לנו על פרידתו, מי ואכילנו מפרידתו¹, עליו נהמה כדבים, שְׁחָרִים וְעֵבִים, נענה קינה אחר קינה, ומספד כתנים ואבל כבנות יענה. ועתה כל יודעיו ספדוהו, יראי ה' הללוהו, כל זרע יעקב כבדוהו, עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו, וקראו למקוננות ותבואינה, ואל החכמות שלהו ותבואנה, ומשלו תנו לו כמפעלו, ואל תתנו דמי לו. באחלי ואולי יערה עלינו, רוח ממרום לנחמנו, כאיש אשר אמו הנחמנו. ונתנחם בעשותכם עמנו חסד, ותקוננו עליו מאשר יסד, וכאשר עשה לכל איש כמעללו, כן יעשה לו. והיה קורא לפני כל איש אברך, כי נפשו בחייו תברך, ויהיה אוהב² בעקב תהלתכם תפלתכם, ומן השמים תשלם משכורתכם, שתהיה מיתתו כפרה על כל עונותיו, וקורותיו וסבותיו, סליחה על כל חטאתיו. זאת נשיב אל לבנו הישן והנרדם, כי זה כל האדם, ככה מקרה הראשונים, וכן יקרה לאחרונים. לסוף נעלה על דעתנו, כפי קוצר ידיעתנו, להניח רגזנו ועצבון ידינו, כי מי לקחו כי אם יוצרו, ובגן עדן הסתירו, והשכינו בחצרו, ובין הצדיקים נתן לו נחלה, לשם ולתהלה. ולמה יפלו עלינו אימים, והבלים נפלו לו בנעימים, עין לא ראתה אלהים זולתיך יעשה למחכה לו, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו.

אמר מרדכי הצידוני. אחרי ראותי הפלגת אבנר בקינתו, וכל מעשה תקפו וגבורתו, צהבו פני ואורו עיני, אז אמרתי הגויעה לי הנעם, אמותה הפעם, אחרי ראותי תפארתי בחיי, כפי מאויי. ושבתתי אבנר על מיטב שיחו, מיום צאתו מרחם בגיחו, ד' שלחהו ורוחו, ורמותי לו: אחרי אשר רעיוניך תבונות לבשו, ומזולתם נתקדשו, וחכמות רמות חדשו, התקוששו וקושו, יודע כי לבעבור הדבר, ויאמר בחסידותו מה לתבן אל³ הבר, ואומר לו ומי

¹ אדמה, כי גם ר"י הלוי השתמש במליצה הזאת באחד משיריו, ולא ארע באיזה מהם.

² כ"ה בכ"י, וצ"ל: ותהיה אוחות.

³ כ"ה בכ"י וצ"ל את הבר (וימיה כ"ג ב"ח).

כמוך חשוב ויקר וחכם ובעל לשון, ולך יאתה להיות נצור כאישון. ועתה הראיני פעולתך, מה תהיה שארית לאחריתך. ואם אמר הממשל זכר צדיק לברכה, יהללך זר ולא פיך¹, אם אין זר מה תעשה, התרצה להיות למשסה, ואם לא אתה בדעתי מתערב, נשכחתי כמת מלב. ויאמר לו שמעתי מפי מורי המאיר עיני שמע מבעלי בריתו, אין הבור מתמלא מחוליתו², ואתה אם תרצה לדבר, וקינה למעני תחבר, וקשת המקנאים תשבר, אור נא כגבר הלציק, וירבו צאצאיך, וגמלני כאשר גמלתך, אמצתיך אף עזרתך. ואומר לו אין ערכי כערכך בצחות הלשון, הנצורה כאישון, כי היא מתנה נתונה, לבעלי החכמה והתבונה, ויאמר לי ומי יודע אם מזלי יגבר, ויעלה על רעיוניך סגנון כבר³, ועתה בין דבר, ורבה צבאיך, וברוך אתה בבואיך. ואבטח על דברתו, ויחזק לי בברכתו, ואען ואומר :

יומם ולילה, אספוד ואלילה, ואכה כפי על כפי, כי החשיכו ככבי נשפי, ואניע ואניד ראש, כי שבעתי לענה רוש, וחטאתי הזמן ידרוש, והשביעני ממרורים, וירדו בס ישרים, ונהרסו אבני קדש, ומגדל עז הודש, ופיזר הזמן ספיריו ולשמיו, והגביר צריו וקמיו, השכה חנות אל אם קפץ באף רחמיו, שלח ידו בשלומיו, והרחיק ממני מנתם משיב נפשי, כבודי מעלי הפשיט ויסר עטרת ראשי, וריח החסידות נמר, ופני הידידות נכמר, וידי הענוה אסורות, ורגלי האהבה נקצרות, ודעות האחות נבצרות, וכל איש מאחיו פונה עורף, וכל אכזר לא יירף, עד יאכל טרף, ולבבו מחבירו יחרף, וכל פנים קבצו פארור, ובכל כנף היגון צרור, ואפס עזוב ועצור, וכל ברכים, תלכנה מים, וזלעפה אוחות עד לב השמים, על כי אבדה לשון הזהב, וכל לב באשו ילהב, כי רחק הדוד הנאהב, לבקרים הדשים, על גבי חרשו חורשים, נשי בני עמי, האספו על צרה כמבכירה, הסר המצנפת והרם העטרה, היא היתה ותהי, ולמדנה בנותיכם נהי, וירווין ההרים והגבעות, מזרמי הדמעות, גבר הסלף, והששון עבר וחלף, ולא ימצא אחד מני אלף, כי נאסף גזע השועים, נטע שעשועים, אביר הרועים, נזר המשוררים, כתר החברים, ארון התעודה, מבין כל משל ומליצה וחידה, אחריו אלמן ישראל ויהודה, (הוא גאוננו, מורנו ורבנו), אבנר בן חלק התימני, עין הזמן הימני, (סיני ועוקר הרים, [מאיר] לארץ ולדרים), נתבקש בישיבה עליונה שלמעלה, ועזבנו באישון לילה ואפילה, עברה וזעם וצרה, על שבירת כלי התורה, הכנו הזמן בסנורים, כאיש אחד חברים, בניו ובנותיו, ואין מנתם לאלמנותיו, קול קורא לא פסק, אֵלֵי כבתולה חגורת שק, אהה לבתי התבונות, במעבה האדמה שוכנות, והלשון אשר לכל מליצה ישפר, ילחך העפר, (והגוף אשר לבש שני תולעת, חבקה אותו תולעת, מרגלית היתה בינינו, נלקחה ממנו בעונותינו), מי יאיר לנו אור התורה, ומי ידע להוציא סברא, מי יוציאנו

¹ משלי כ"ו ב'.

² ברכות נ"ט.

³ כ"ה בכ"ו, ואולי צ"ל: נבר.

מאפלה לאורה, ועשתנותינו כאש בוערה, מי יגלה לנו כל סתום, מי יבין לנו כל חתום, ומי ירפף⁽¹⁾ לנו כל קושיא, נשארנו ערום ועריה, מי יישב לנו מוסדות הפסוקים, ויריעות המקרא מי יקים, מי ישיב תשובה לכל שואל, מי יהיה לנו גואל, אהה לכל שומע כי נאסף אבנר וידע רעינו, תצלינה שתי אזניו, ונפשו תקרא ממעמקים, וכל שדים צומקים, מדברים העתיקים, נפזרו בגיאות ובאפיקים, בגויעתו, יצאו שרפי קדש לעומתו, והוא כחתן יוצא מחופתו. בזו ושדרו ממנו איש חמודות, אשר לו בתבונות עשר ידות, וידי העט במעללו כבדות. אוי לנו על שברנו, נחלה מכתנו, מי ירפא מכאובנו, יגענו ולא הונח לנו. אכן נשיב אל לבנו, כי זאת העצה יעוצה על כל החיים, באורים⁽²⁾ ובאיים, ואין לנו להתנחם מאבלנו, ומעצבון ידנו, כי אם ביריעתנו, שהוא שוכן בנוה שלום ובמשכנות מבטחים, יפריא בין אחים, שוקטים ונחים, ידברו ויגידו בכל פלך ובאיים, נפשו צרורה בצרור החיים. ויודע כל מאמין, כי הוא עומד לגורלו לקץ הימין. וידע בשיחנו הער והישן והנרדם, כי זה כל האדם. (כאנשים כנשים, כאביון כמלך, כעשיר כחלך, כיקר כנבזה, כשמן כרוה, כמות זה כן מות זה), אמנם החתום בספרי נאמני, אשרי איש ירא את ד'⁽³⁾. אמר הכותב, כשמוע אבנר צמתו בפניו גדודי השמחה, והתאנה מלבו אנהה, ויאמר אשרי יולדתו ואשרי אבותיו, שימות וישאיר אחריו מקים ריעותיו, על זה היה דוה לבי, ונשמה לא נותרה בי. ואומר לו אדוני ירומו קרנותיך כקרני ראם, זרוק חושרא לאוירה על עיקריה קאים⁽⁴⁾, הלא תזכור לנו ימי הנעורים, כי היו כל ימותינו פורים, ושריך סוררים, הולכים אחרי שרירות לבנו, עד אשר גלינו מארצנו, ונתרחקנו מעל אדמתנו, אז ידענו מה שאבדנו, והשיבוננו הדעה על כנה, וחזרה עטרה לישנה, ועתה אתה מן היושבים ראשונה, במלכות הדעת והתבונה, ומי יודע אולי יחנך ד' שארית יעקב, ועץ נטעינו לא ירקוב רקוב, ומריח מים יפריח, וההודאים יתנו ריח, וכל אחד מהם יריע אף יצריח, על אויביו יתגבר, אם שלמים וכן רבים וכן נגזו ועבר. ויתנחם אבנר בדברתי, וסרעפיו ידמו למו עצתי, ונהי כל ימותינו מחכים, ודמעותינו על לחיינו מפכים, למיעוש צידתנו, ליום נסיעתנו. ונהיה קובעים עתים לתורה, להוביל שי למורא, כי אין זולתה להביא תשורה, ואומר לו אולי בפיך מענה לגמול בו חסדים, לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים, וירם קולו, וישא משלו, ויען ויאמר:

-----v-----v-----v

סְנֵלֶת כָּל מְתֵי מִשְׁרָה וְחִבְרָה וּמְצֻתוֹתַי תְּחִי בְּלֵב שְׁמוֹרָה לְהַתְהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ הַיִּשְׁרָה וּלְב מִרְפָּא וְהַנֶּפֶשׁ בְּרוּרָה	... ⁽⁵⁾ בְּנֵי חֻכְמָה בְּנֵי אִישׁ דְּעוּ הָאֵל בְּרָאָנוּ לְעַבְדוֹ וּמִשְׁפָּטָיו וְתוֹרוֹתָיו וְחֻקָּיו בְּעוֹד לָנוּ אָמֵת ⁽⁶⁾ חַי בְּשָׂרִים
--	---

(1) בכ"י ירפף. (2) ישעיה כ"ד ט"ו. (3) תהלים קי"ב א'.

(4) משל חז"ל במד' תנחומא פ' בלק.

(5) מלה אחת חסרה בכ"י.

(6) כן הוא מנוקד בכ"י.

והם לנו אִמַּת חוּמָה בצורה
 וְנִשְׁפָּן בֵּית אַבְנִים לַקְבוּרָה
 וְעִיר שִׁיחוֹן לַקְלָה וְחִמּוּרָה
 כַּאֲבָנֵי פֶז וְכֹל אֲבָן יִקְרָה
 לַחֲפָתוֹ וְעַל רֵאשׁוֹ עֲמִרָה
 כְּבוֹד הָאֵל יְחֻפֵּף לוֹ לְעֹזְרָה
 וְחֲמָאוֹת וְכֹל מִדָּה חֲסִרָה
 תֵּאֱכַלְהוּ בְּאֵף זַעַם וְעֵבֶרָה
 וַיִּבְחַן כֹּזֵב בְּמִדּוּרָה
 בְּמַלְיָץ טוֹב לְהַלְיֵץ לוֹ לַכִּפְרָה
 וְהַתְנַלַּח בַּתְּעַר הַשְּׂכִירָה
 וְדִירָאוֹן לְכֹל חוֹמֵר וְצוּרָה
 אִמַּת דְּרֵשׁוּ תְהִי לָכֶם לַסְתֵּרָה
 וּפְלֵא יַעֲלוּ לְשָׁנֵי גְבוּרָה
 נְתִיב יוֹשֵׁר וְהִיא דֶרֶךְ מִצְרָה
 בְּיוֹם וְלֵיל לְהַכִּין כֹּל סִבְרָא
 מַעוֹלָה הִיא לְכֹל חֲסִיד מִסּוּרָה
 נַעֲיִמּוֹת הֵן בְּכֹל מִדָּה גְמוּרָה
 כְּהוֹד יֵצֵא וּמְאֻפֵּל לְאוּרָה
 שְׂבָח אֲשִׁיר וְאַתְכַּשֵּׁר בְּשׁוּרָה
 הִכִּי נִמְצָא בְּמַהֲלֵי תְשׁוּרָה
 שֶׁהוּא גְדוֹל וְהוּא גְבוּר וְנוֹרָא
 אֲקוּה לַחֲזוֹת פָּנָיו בְּמַהֲרָה

והם לנו כמגדל עז בשם אל
 כמרים נרדה פתאום שאולה
 לכל אדם הלא יבא בחשבון
 (ואם יעלה בחשבוננו) אבנים
 יבילוהו לנג עדן מהרה
 וצדקו יהלוך תמיד לפניו
 ואם ימצא בחשבוננו אשמים
 יבילוהו לפח כוקש כמו אש
 כמו כסף בסיג לצרוף לזקק
 ובדין יעמוד אחלי ואולי
 ואם לא ימצאה ישכון בדומה
 והוא ימות בתבערה ומסה
 בני אל חי וכל מאזין לקולי
 ימותינו גבולם עד לשבעים
 ואם כן הוא נסקל המסלה
 (וְהַתְנַלַּח) בעתותיו לשמרה
 והיראה תהא אוצר לכלם
 ועקב לענוה היא נתונה¹
 ומה יקר אנוש הולך לתומו
 ואם יעשו פרי נמעו דברי
 בגיל אשמח ואודה ואהלל
 לאל עליון אלהי הצבאות
 והוא חומל יכפר מעללי

אמר המגיד, כשמעי דברי אבנר אחותיו ולא ארפנו, ויעלו לבי ומן שירי
 אהוד² ונני³ ואמרתי לו עמך לא נצטרך לחרב וחנית, אתה חותם תכנית,
 יברכך אדיר ונורא, כי עמך מקור חיים באורך נראה אורה

¹ כ"ה מנוקד בכ"ו.

² כן הוא מנוקד בכ"ו.

³ דרשת חז"ל בשה"ש רבה פרשה א' על הפסוק עקב ענוה יראת ד'.

⁴ כן יש להשלים החסר.

ג.

שני שירים לר' סעדיה בן יוסף המאוחר ⁽¹⁾.

I.

יעוף ברב חבה,	כבי לעלמה אהובה
תצא וגם שבת,	ידמה ליונת ארובה
אסיר למכאובה,	לבי יאזה לקרבה
כי היא אמת טובה,	אל מול נותה באהבה
	לכן איחל לצורי
	יאיר לאופל מאורי
	יבנה להיכל דבירי
ארחיק לכל עצבה.	אגיל ברנה ואהבה
ארחץ ואטהר,	*סוד זה רצוני לבאר
אקרא לאל יאר,	אסיר צפוני אמהר
צפון ומסתתה,	פניו לעבדו יבאר
יוסיף להתפאר,	ושמו בכל יום אפאר
	צדיק במעלה שניה
	ה הוד שלישיה
	נצח בְּיָמֵינוּ מְנוּיָה
מיד בני עלוה. ⁽²⁾	צורי פדני באהבה
תדרם בתוך שנה,	*עורה לבבי ואל נא
תמצא לך מנה,	חפש במקרא ומשנה
רגע וכל עונה,	מלא חדרך ששונה
לכל צד וכל פנה,	וגער שְׁמַיָאל וקסמה
	תזכה לקו המנורה
	נפש אדוני צרורה
	⁽³⁾ יעקב ומשה שמורה
תזכה לעולם בא.	תהיה בחותם כתובה

⁽¹⁾ ראה לעיל במבוא צד 12.

⁽²⁾ הושע י' ט'.

⁽³⁾ על הגליון: בה, ואולם הוא נגד המשקל.

דודי והאזן לי	*דְּבַרִי לשוני שמע לי
תשמע למלולי	אם יש לך בין לקולי
תשב לך אצלי	תבין לחידות משלי
ושמע למהללי	תמשוך לאהלך למולי

דודי שאל לך גבורה
דרך שמאל היא סדורה
חסד לך דוד יאירה

תרחיק ליגון ועצבה ושמח בכל טובה

שירי בהגיגה	*ידיד בחייך שמע נא
תשמע ותבינה	אם את מפענח צפונה
תזכה לציונה	דורש בזהר ומשנה
תחנה ותשכונה	תמצא לשירי רננה

כינה שמינית קבועה
חכמה בימין תקועה
לעד בכתר שפועה

אין סוף ואין עוד לקרבה לדרוש בסוד נחבא.

לאליהי) כוסף	*הקל ילוד רב יהוסף
יזכור זכות יוסף	צורי יחנו ויכסף
לפדות בני יוסף	יום זה תחלה וגם סוף
גם אויביו שִׁסֵּף	ונדוד לעמך תִּאֶסֵּף

וגעשה למען כבודך
ובדיל הדרך והודך
תנאל לזרע ידיך

השיר לעדה עזובה נערץ בסוד רבת.

II.

להבדלה.

לִנְר וְלִבְשָׁמִים נִפְשֵׁי מִיחֻלָּה

אם תתנו לי כוס יין להבדלה
*סולו דרכים לי, פנו לנבוכה,
פתחו שערים לי כל מלאכי מעלה
*עיני אני אשא אל אל בלב כוסף
ממציא צרכי לי ביום ובלילה,

(¹) כן הוא בכ"י!

*די מחסור תן לי מאוצרות טובך
כי לחסדיך אין קץ ואין תכלה
*יתחדשה! גילי, מרפי ושובתי,
תסיר יגונותי מכאב ומאפלה
*הנה ימי מעשה מתחדשים תמיד
יתחדשה! בהם שלום וטוב סלה.

(¹) כ"ה בכ"י ואולי צ"ל: יתחדשו.

הקדמת ר' יצחק ב"ר שלמה בן אבי סהולה לפירושו על ס' שיר השירים¹.

דרשו ספר	אשכל כפר	אמרי שפר	שכל מעמו
מעניו צדקו ²	מהון עתקו	מימיו מתקו	ערב לחמו
כלי יושר	דעת פשר	כי כל עשר	ראה גלמו
חכם בכל	מלך יכול	מופת על כל	שיריו שמו
מחמד עינו	וכלי זיינו	אוצר יינו	מיטב כרמו
לבו ירון	הכשר יתרון	הוא זכרון	היום לשמו
שיר השירים	מבחר שרים	הגבורים	של שלמה.

ברוך אלהינו שבראנו לכבודו, והאציל עלינו מהודו, ומן האין אל יש הוציאנו, ועד הלום הביאנו, ויפח באפנו נשמת רוח חיים נקיה, רבת עליליה, היא החיה, אשר לנו לב לדעת, בכל חכמה ובדעת, ועל כן היא ראויה לרוממו, לשרתו ולברך בשמו, כענין שני ברכי נפשי את ד' ואל תשכחי כל גמוליו³, ואומר ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה⁴.

אמר ר' יצחק ב"ר שלמה הנקרא בן אבי סהולה בצל שדי יתלונן. זכרתי ימים מקדם בימי הבלי, בסוד אלוה עלי אהלי, בהיותי מתהלך מחיל אל חיל, ושומר מה מליל, בהתאבקי בעפר רגלי חסידים, ושותה בצמא דברי חכמים ויחידים, והיתה מלאכתי חשובה, בנחת ובשובה, ואקה לנפשי עצה, והגה מפי יצא, להבין משל ומליצה, והיא כפרחת עלתה נצה, ועד שלא הבשילו אשכולותיה ענבים, ולבי וכחתי רעבים, הניאני הזמן בבגדו, ויט עלי ידו, ויאסוף אותי אל משמרת, וישאני אל ארץ אחרת, ואשכון ערים נכחדות, אל הנדוד מועדות, וארא והנה יושבי הארץ שפלי לב ונדכאים, עוברי בעמק הבכא וראים, רעבים גם צמאים, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע דברי חכמה, ויתקבצו אלי מהם חברים, שנים שלשה גרגרים, ויאמרו שמלה לך קצין תהיה, אשר בצלו נחיה, ואשא ביום ההוא לאמר אין דעתי צלולה, וברוב נדודי לבתי אמלה, ובביתי אין לחם ואין שמלה, למה תשימוני קצין עם, אשר הדעת לנפשו ינעם? ויאמרו לי נספרה אל חק

¹ ראה מבוא צד 15.

² בכ"י צדק.

³ תהלים ק"ג, ב', ⁴ נחמיה ט' ה'.

שמענו שמעך מרחוק, אשר מלאכתך היתה השיר והמליצה, אשר קרבת הידידים חפצה, מים עמוקים עצה, וכבר אמר חכם מהקדמונים, אשר על אופני המוסר חונים, כי מלאכת השיר סולם החכמות, והמעלות הרמות, כי היא¹ מעלה את הנפש בקולו, ומחדד השכל במהללו, ומעורר העצה² הנכונה, בדת ותכונה³, ואומר והנה מליצתי אשר למאמרי מועדת, הלא היא בנדודי שקטמה ונכחדת, כי עמדה מלדת, ושירי ומליצי מעדו מאד, עמדו ולא ענו עור. ויאמרו והנה החכם שלמה זקנה, הלא הוא אביך קנין, אשר למאכלנו זמן לחם אבירים, וישאב לנו ממעיני הישועה בספל אדירים, און וחקר ותקן להורותינו שיר השירים, ואתה קחנו ועינך שים עליו, וחפש מכלוליו, יען לקח מוסדות התורה, והחיים והשלום ויתנם לו מורא, ועתה חזק ועשה, ותחת כנפיו תחסה. ויהי כאשר האליצוני, ומתרדמת⁴ שנתי הקיצוני, התבוננתי בפירושים אשר הגיעו לידי, ואמתיק עמחם סודי, ואראה והנם הלוקים, ואם להתכוין אל המשל כלם דבקים, מהם מי שפירש אותו בדרך דוק מלותיו ונעם מליצותיו, וחשק האהבה הכלולה, כי יבעל בחור בתולה, והניח המשל סגור מכל סביבו, היין המשומר בענביו. מהם מי שפירש אותו בין הגוף והנשמה, אשר⁵ אותו חכמה, המעוררת אל הדרך הישרה, להיות לו מגן ועזרת, וזכר האריך לדבר, הוסיף וגרע ודרש וחבר, מהם מי שפירש אותו על דרך תמדרש, והסתום אסף ודרש, ובכל אשר לעשות הפליא, כאלו הריק מכלי אל כלי. מהם מי שפירש אותו על דרך עיון הפילוסופים, ומכללם החכם הידוע מר ורב יוסף קנין זצ"ל⁶ אשר הכריח הפסוקים לכונתו, בצע אמרתו, באמרו כי כלו דמונים, ביציאת השכלים מן הכת אל הפועל, ישבו לו על. ודמיון הדוד הוא השכל הפועל בחכמה, והחשוקה היא הנפש השלמה, והגדיל גוף הספר במאמריו, ונכרים באו שערו, עד אשר הקורא בו בלשונו רכל, נלאתי כלכל לא אוכל. ואם זה היתה כונת החכם שלמה בשירו, מה הועיל שבחו וזמירו? יתר מזה למד ראש הפילוסופים בקצר ענין, ובנה עליו בנין. על כן יאמר באוני, בספר מלחמות ד', אין זה כונת השיר ותפארתו, אשר היתה באמנה אתו.

ואני כאשר עיינתי בדברי הפירושים, ומחלקות המדרשים, אמרתי אל היושבים לפני, הנה נא אדוני, הואילו פני באהבתי וחשקי, ואענה אף אני חלקי, ואדבר בפתרון השיר כפי יכולתי, את אשר ימצא אתי. ואתם אל תאשימוני אם לא אוכל להגיע עד תכונתו, כי כאיש גבורתו. אך אמנה אני יודע כי הרב המעון, כבוד ועון, חכם לבב ואמין כת, נאדרי בכת, שלומי

¹ כן הוא בכ"ו וכונתו על מלאכת השיר; ואולי צ"ל הוא, וכונתו על השיר בעצמו.

² בכ"ו: העצם.

³ אולי כונתו למ"ש ר' ידע' הפניני בס' הפרס, שער במליצה ושיר; השיר היא המסלה העולה אל המשרה, וקנין מדות הטובות, וחכרת הנכבדים וקרבת המלכות, והמוסר וההנהגה אהויים בכנפיו...".

⁴ בכ"ו ומתרדת.

⁵ בכ"ו: אשה. ⁶ ראה Salfeld, Das Hohelied Salomo's צד 81 והלאה; תולדות ר"י עקנין מהח' ר"א נייבואיר בזה"ע התרשי לגרעץ חלק י"ט צד 248 והלאה.

אמוני ישראל, למטה שמעון שלומיאל, אלופנו ומורנו, עשרת ראשנו ותפארתנו, הודנו והדרנו, נסיכנו ומהללנו, קרוב לנו האיש מגואלינו, החכם המקובל בסתרי התורה, כבוד ומורא, ר' משה בר שלמה⁽¹⁾, יהי אלהיו עמו, והוא בברגש רב ודין, בר אבהן ובר אריאן, חבר בו ספר תמדות, ידובר בו נכבדות, ואם ברשנו האריך, הכל היה צריך, ונגדו עמדו הלבבות, ונלאו המחשבות, כי לא הניח מקרא ומדרש, אשר לא פירש, ואף אם בעונותי לא זכיתי לאור הלו, להסתופף בצלו, כי שמשו הנערב, לא הופיע בארץ הזאת ולא קרב, אבל זכור אני כי בימי נעורי מעמתי מעט מדבשו, בהיותי עם הרב בבית מדרשו, ושמעתי ממנו נעם אמרים, ומפיו יקרא אלי את כל הדברים, ואני יודע שאם אזכה בפירושו זה לשום תועלת, שהיא מחכמת מעלת החבור ההוא נבדלת, כי רבה דעת האדם הגדול והודו, ואני כמציל מידו, כי ממנו למדתי, ולפניו עמדתי, והנני מתכוין אל הקצור בפתרון הפסוקים, למען הקל על הקורא בו לפרקים, פן יתנני בהאריכי לבנה ומשסה, ואהיה עליו למשא. ואולי יוכלו חברי לקראו בשני ימים טובים נבחרים, של מצות ומרורים, כי הוא זמנו הראוי לו, מנת כוסו ותבלו⁽²⁾. והנני מתחנן ומבקש רחמים, לפני רבותי התמימים, שתביטו אלי בעין אהבה, וברוח נדיבה, ועל כל פשעי אהבתכם תכסה, ועל שגיאותי חסדכם יתנשא, כי איך אתפאר במה שאין בי, ואטמון עוני בחבי, כי ידעתי שאני תינוק בן יומו, מתבוסס בדמו, ואם שנותי קרבו אל הארבעים, הבל הטה מעשה תעתועים, כי לא השיגו אל ימי חיי אבותי השלמים, ואל מעלת החכמים, ולא למדתי חכמה ודעת, ונפשי יודעת, בהיותי מטלטל וגולה, רש ונקלה, ולא מצאתי בארץ נדודי מורה ומפרש, אבד מנוס ממני ואין דורש. ומדעתי שיקש ממני עלבונה של תורה, שתי לבני מורא, ואכתוב לכם שורותיים לחלוץ בעדי, ואשים במרומים שהדו, להיותכם עידי נאמני, לזכרון לפני ד', כענן שנא' אז נדברו יראי ד' איש אל רעהו ויקשב ד' וישמע ויכתב (ב) ספר זכרון לפניו ליראין ד' ולחושבי שמו⁽³⁾. ומהאלהים אשאל העזר להורני הדרך הישרה, ונתיבות הדעת והסברא, כענן שני והולכתי עורים בדרך לא ידעו ובנתיבות לא ידעו אדריכם וכו'⁽⁴⁾ הורני ד' דרך חקיד ואצרנה עקבי⁽⁵⁾.

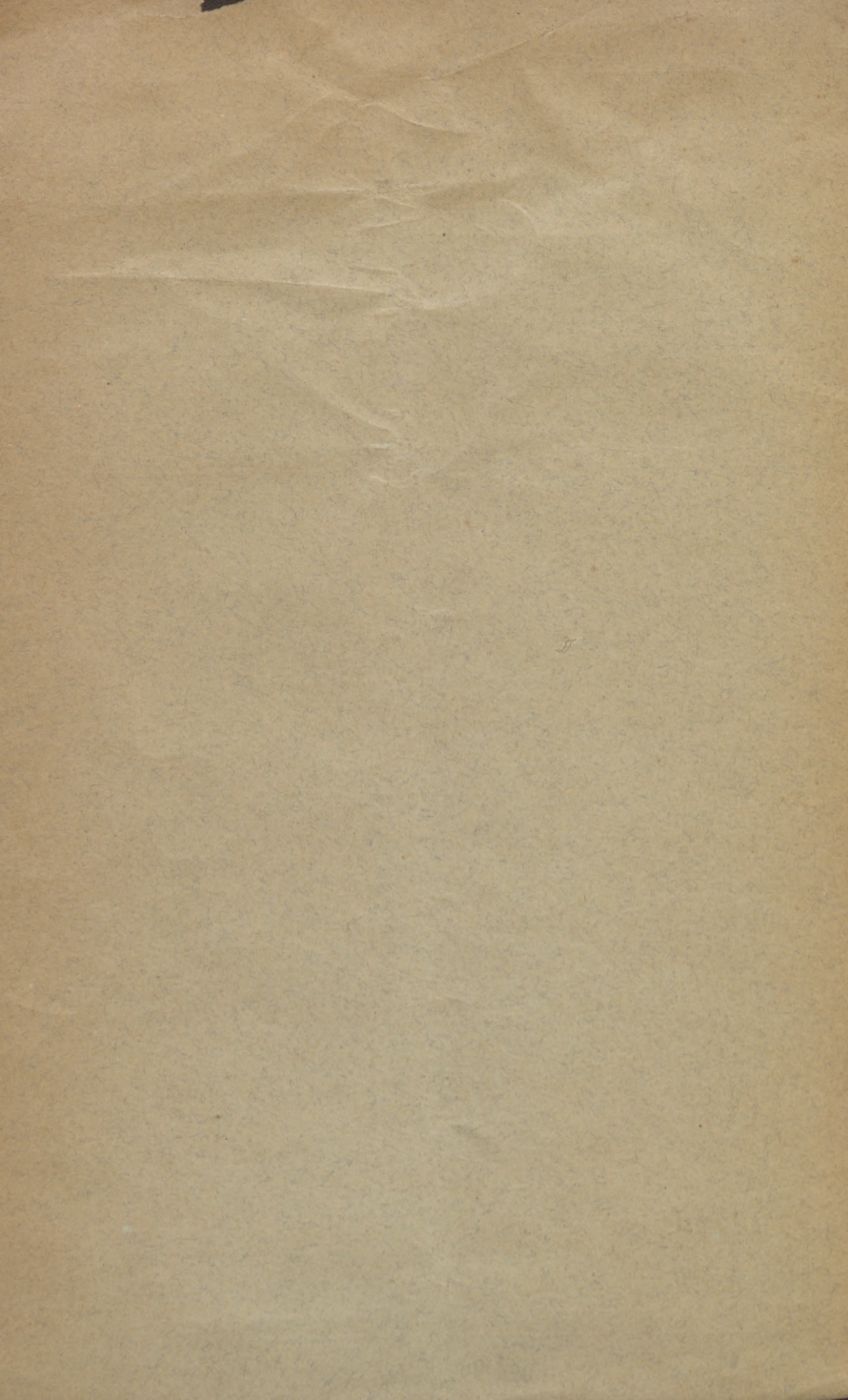
אנוש שלח תשורת חן כלולה
 שמו יצחק אשר השקו להלך
 והנו אל שלמה בן זקונים
 לרבותי דמות מנחה כלולה
 נתיב יושר וארח דת סלולה
 ושם ושאר ונין ואבי⁽⁶⁾ סהו לה .

(1) ראה Salfeld שם צד 107 הערה 3 ובספרים המוכאים שם.
 (2) המנהג בכל תפוצות ישראל, לקרא בחג המצות מגלת שיר השירים.
 (3) מלאכי ג' ט"ו.
 (4) ישעיה מ"ב, י"ו.
 (5) תהלים קי"ט, ל"ג.
 (6) כ"ה כפ"ו ואולי צ"ל: לא בי.

mercurius

B
478.

LITERARHISTORISCHE MITTHEILUNGEN

aus den Handschriften

der Bibliotheken zu Berlin, London und Oxford

von

HEINRICH BRODY.

ERSTES HEFT.

K R A K A U

Druck von Josef Fischer in Krakau. -- Verlag der Mekize Nirdamim

1894.

